

Kring fyra rättegångstermer

En rättsteoretisk studie

Av professor emeritus TORE STRÖMBERG¹

1. Inledning

Denna skrift handlar om fyra juridiska begrepp, vilka spelar en viktig roll i rättegångar. Motsvarande juridiska facktermer är verben *erkänna* och *förneka*, *medgiva* och *bestrida* samt substantiven erkännande och förnekande, medgivande och bestridande.

I allmänt språkbruk förekommer orden medgiva(nde) och bestrida(nde) ofta som synonyma med respektive erkänna(nde) och förneka(nde). Om någon har anhållits som misstänkt för ett misshandelsbrott, kan det stå i ett tidningsreferat, att han inte har gjort några medgivanden eller att han bestrider, att han har utfört den påstådda gärningen. Detta språkbruk, som man kan finna också i juridiska sammanhang, avviker från rättegångsbalkens och processrättslärares terminologi och bör jurister emellan undvikas.

För att rätt förstå de fyra begreppens funktioner i rättegångar behöver man några grundläggande insikter i logik. Som en bakgrund till de juridiska delarna av denna framställning skall därför några ord sägas om de principiella skillnaderna mellan några olika typer av utsagor, mellan olika typer av satser i logisk mening.

2. Några olika slag av utsagor

Ordet *sats* betyder inte detsamma *i grammatiken* och *i logiken*. I den förra betecknar det en regelbestämd ordsammanställning med vissa kännetecken. Sammanställningen skall bilda ett organiskt helt. Orden skall hänga samman med varandra. Ordet *sats* i språklig mening syftar på formen och inte bara på innehållet i en utsaga. De två ordsammanställningarna "Domprosten håller predikan" och "Predikan hålles av domprosten" är *i språklig mening* skilda satser men *i logisk mening* en och samma sats. Innehållet i dem, det sakförhållande som orden beskriver, är ju detsamma. En annan sak är det, att det finns en nyansskillnad mellan de två utsagorna genom att olika ord har starkare eller svagare betoning. Om en språklig sats översättes helt riktigt till ett annat språk, blir den trots

¹ Tore Strömberg avled 1993 (se SvJT 1994 s. 222). Artikeln bygger på ett efterlämnat manuskript som bearbetats för publiceringen av hans broder professor emeritus Håkan Strömberg.

riktigheten i språklig mening en annan sats men är i logisk mening fortfarande samma sats.

I logiken skiljer man mellan två huvudgrupper av satser: *teoretiska satser* och *ateoretiska (icke teoretiska) satser*. Med teoretiska satser menas satser, som är antingen sanna eller osanna (falska). Denna egenskap kan uttryckas så, att de har ett sanningsvärde, som är antingen positivt eller negativt. Med ateoretiska satser menas satser utan sanningsvärde, satser som är varken sanna eller falska. De teoretiska satsernas viktigaste funktion är att förmedla kunskap. De ateoretiska satserna har andra funktioner, såsom att påverka någons beteende eller att giva uttryck åt känslor. Ett ofta brukat namn på ateoretiska satser är praktiska satser.

I logiken räknar man med två slag av sanning, empirisk sanning och logisk sanning. De teoretiska satserna är följaktligen av två slag, *empiriska satser* och *logiska satser*.

Om jag befinner mig i en lokal med ett fönster, som kan öppnas och stängas, och jag säger ”Fönstret är öppet”, uttalar jag en teoretisk sats med empiriskt sanningsvärde. Huruvida satsen är sann eller falsk undersökes genom *iakttagande* av fönstret. Om detta är öppet, kan man säga, att satsen avbildar ett verkligt förhållande på ett riktigt sätt, och satsen säges då vara sann. Om fönstret är stängt, ger satsen en oriktig bild av ett sakförhållande, och satsen säges då vara falsk. Eftersom man prövar satsens sanning eller falskhet genom iakttagelse, alltså genom erfarenhet, empiri, kan en sådan sats kallas en erfarenhetssats eller *en empirisk sats*. Den utgör ett påstående om ett *sakförhållande*, dvs. om ett såsom verkligt framställt förhållande i det förflutna, det närvarande eller det kommande. Karaktären av teoretisk sats uteslutes naturligtvis inte, om det är praktiskt omöjligt att sanningspröva — verifiera eller falsifiera — satsen. Påståenden om vad som kommer att hända kan inte sanningsprövas i den stund då de framställs men är givetvis inte desto mindre teoretiska satser.

Det andra slaget av teoretiska satser, *de logiska satserna*, är de, vilkas sanning eller falskhet *inses av vårt förstånd* utan någon jämförelse med ett sakförhållande, t. ex. satsen ”Två gånger två är fyra”. En enkel sådan sats sanningsprövas enbart genom eftertanke och utan hjälp av iakttagelse. Sanningsprövningen kan göras när som helst och var som helst. En annan sak är det, att det för sanningsprövning av komplicerade logiska satser kan krävas yttre hjälpmedel, såsom ritningar eller sifferuppställningar. Möjligheten av en introspektiv sanningsprövning av de logiska satserna beror på att dessa handlar endast om förhållandet mellan olika begrepp

eller mellan olika satser. En viktig grupp av logiska satser är matematiska satser.

Att en logisk sats är sann betyder endast, att den inte innehåller någon inre motsägelse. Den är motsägelsefri som satsen $A = A$, den s. k. identitetssatsen. Den överensstämmer med ett kunskapsteoretiskt axiom, motsägelselagen.

Logiska satser har också betecknats som *analytiska* ("upplösande") och empiriska satser som *syntetiska* ("sammanställande").

De ateoretiska satserna är av flera slag. Alla kommer inte att behandlas här. Det finns för övrigt satser, vilkas karaktär av teoretiska eller ateoretiska är omtvistad.

Det enklaste exemplet på en ateoretisk sats är *befallningssatsen*, för vilken språket har en särskild form av verbet, modus imperativ. Satsen "Stäng fönstret!" utsäger inte något om ett sakförhållande. Det är nonsens att fråga, om denna sats är sann eller falsk. Den innehåller uppenbarligen en föreställning, nämligen om en viss handling eller ett visst annat beteende, men beteendet framställs inte såsom verkligt. Befallningssatsen avbildar inte något såsom verkligt framställt förflutet, pågående eller kommande skeende. Den är inte en avbild utan *en förebild, ett handlingsmönster*. För satsens logiska karaktär är det utan betydelse, om det befallda beteendet blir utfört eller ej. I båda fallen saknar satsen sanningsvärde.

Ett annat slag av ateoretiska satser är de s. k. *performativerna*. Därmed menas satser, som enligt sitt innehåll framkallar en viss effekt i och med att de uttalas till en eller flera mottagare (adressater). Ett typiskt performativ är den vanliga formen för ett löfte, t. ex. "Jag lovar att komma i morgon". Jag lovar genom att säga "Jag lovar", och löftet konstitueras alltså genom att satsen uttalas till en eller flera adressater. Ett performativ kan givetvis också ha skriftlig form.

Termen performativ kommer från modern engelsk filosofi. Det engelska verbet perform betyder utföra, verkställa, och ett performativ skulle alltså vara *en språklig sats, genom vilken man utför eller verkställer något*.

Det finns olika slag av performativer. En särskild grupp är de performativer som enligt sin språkliga betydelse framkallar en moralisk effekt. Ett sådant har redan nämnts, en sats av typen "Jag lovar att ...". Om satsen uttalas i ett sådant sammanhang att den framstår som allvarligt menad, antages den grunda en moralisk skyldighet för mig av det angivna innehållet. Den kan kallas för *ett moraliskt performativ*.

En annan grupp av performativer är en mängd av performativiska satser, åt vilka den positiva rätten har givit betydelse av rätts-

faktum utan att de är performativer i moralisk mening. Till denna stora grupp hör beslut av domstol, genom vilka någon förordnas till förmyndare för någon annan, boutredningsman i ett dödsbo, konkursförvaltare i ett konkursbo osv. Att uttalandena anses få effekten att göra vederbörande till förmyndare osv. beror inte på någon moralnorm utan på innehållet i den positiva rätten. Den antagna grunden är rättsregler, som anses giva domstolen makt, rättslig kompetens, att framkalla de nämnda effekterna. Performativer av nu nämnda slag kan kallas positivrättsliga eller kortare sagt *juridiska performativer*.

Även kombinationer av ett moraliskt och ett juridiskt performativ förekommer. Anbud och accepter på förmögenhetsrättens område kan ha formen av performativer, som antages grunda såväl juridiska som moraliska skyldigheter. Normalt anses sålunda en säljare och en köpare ha en såväl juridisk som moralisk skyldighet att prestera enligt köpeavtalet.

Många performativer är slutligen varken moraliska eller juridiska. Detta gäller om yttranden som "Jag försäkrar", "Jag bekräftar", "Jag konstaterar", "Jag erkänner", "Jag förnekar", "Jag tackar", "Jag lyckönskar". I och med att jag har sagt "Jag försäkrar" har jag försäkrat osv. För att skilja dessa moraliskt och juridiskt neutrala performativer från de andra kan man förslagsvis kalla dem *allmänna performativer*.

Performativernas logiska beskaffenhet har bedömts olika. Deras språkliga form är presens indikativ första person. På grund av indikativformen ser de ut som påståenden om något som sker, när de uttalas. Detta har lett till att de ibland har uppfattats som ett särskilt slag av teoretiska sats, sats med sanningsvärde, vilka i sitt rätta sammanhang "gör sin egen sanning" och då är sanna men som i andra sammanhang, t. ex. när de uttalas på skämt eller i ett skådespel, är falska. Denna syn på performativerna är felaktig. Det skeende som ett performativ synes beskriva skulle inte komma till stånd, om inte performativet uttalades. Existensen av det sakförhållande som en teoretisk sats hävdar är tvärtom inte betingad av att satsen uttalas. Om syrenerna blommar, gör de ju detta alldeles oberoende av om jag påpekar förhållandet. Ett performativ anses däremot, när det fungerar som sådant, åstadkomma det som det självt utsäger och kan följaktligen inte vara någon teoretisk sats.

De juridiska performativerna är av två slag, *kvalifikationsakter* och *kompetensakter*. Egenskapen att vara förmyndare för en omyndig person är en tänkt egenskap, en rättslig kvalitet. Den kan inte iakttagas med våra sinnen. Den förutsätter erkännandet av en rättsordning, av gällande rätt. Den språkhandling, det performativ,

genom vilket någon får en rättslig kvalitet, kan kallas för en *kvalifikationsakt*. En rättslig kvalitet kan också följa omedelbart av en lagregel. För att en kvalifikationsakt skall antagas skapa den rättsliga kvaliteten måste man förutsätta en förmåga till detta hos den som utför akten. Behörighet och rättslig kompetens är benämningar på denna förmåga. En person eller ett annat subjekt kan ha en rättslig kompetens i kraft av en lagregel, en kompetensregel, men också på grund av ett beslut av någon därtill behörig, en *kompetensakt*.

Till satser av omtvistad logisk natur hör de egentliga värdeomdömena. "Han är en hygglig karl." "Det är ohederligt att göra så." Dessa omdömen förutsätter etiska värden. Människors ansikten, byggnader, landskap m. m. säges vara vackra eller fula. Sådana omdömen bygger på estetiska värden, skönhetsvärden. Att något är nyttigt eller skadligt är också omdömen om värden.

För ett oreflekterat uppfattningssätt är ett värdeomdöme ett sant eller osant påstående om en egenskap hos ett objekt. Detta kan vara en levande varelse, ett beteende, ett ting, ett litterärt, konstnärligt eller musikaliskt verk eller ett skeende av något slag. Ändå måste man vid närmare eftertanke inse, att ett värdeomdöme är något annat än ett påstående om ett rent faktum. Att en staty är vacker är ett omdöme av annat slag än att den är gjord av marmor. Det går lätt att nå enighet om det senare. Oenighet om det förra är däremot vanlig och naturlig. Var och en har sin smak.

Många rättsregler förutsätter värdeomdömen för sin tillämplighet. Många rekvisit i straffbud är *normativa*, vilket betyder, att de inte refererar direkt till sakförhållanden. Att utpeka någon som klandervärd i sitt levnadssätt är straffbart som förtal (brottsbalken 5:1). Ordet klandervärd betecknar inte något objektivt fastställbart sakförhållande. Vad som är klandervärd levnadssätt kan inte avgöras på objektiva grunder. Meningarna därom växlar ju från tid till annan och mellan olika miljöer. Utan att utgå från egna eller andras känslореaktioner kan man inte avgöra, om ett visst levnadssätt är klandervärd och överhuvudtaget inte, om vissa fakta svarar mot ett normativt rekvisit i en rättsregel.

Från egentliga värdeomdömen måste man skilja konstateranden av vad någon tycker i en värderingsfråga. Påståenden *om* värderingar är teoretiska satser.

Ett särskiljande mellan påståenden om rena sakförhållanden och egentliga värdeomdömen är av betydelse för frågan om vad som kan vara föremål för erkännande i en rättegång. Denna fråga kommer att behandlas i ett senare avsnitt av denna framställning.

3. Vad betecknar de fyra rättegångstermerna?

Mellan böjningsformerna "jag erkänner" och "jag förnekar" å ena sidan samt "jag medgiver" och "jag bestrider" å andra sidan finnes en bestämd skillnad. *De två förra* kan nämligen utan förändring av den sakliga innebörden *bytas ut mot påståenden*, men det kan inte de två senare.

Orden "Jag erkänner, att jag drack sprit före körningen" kan utan förändring av sakinnehållet bytas ut mot "Jag drack sprit före körningen". Orden "Jag förnekar, att jag drack sprit före körningen" kan bytas ut mot "Jag drack inte sprit före körningen".

Möjligheten av dessa omskrivningar beror på att uttrycken "jag erkänner" och "jag förnekar", vilka är allmänna performativer, endast har emfatisk betydelse. De ger eftertryck åt påståenden. Det som erkännes eller förnekas tänkes vara till nackdel för den som erkänner eller förnekar. Att erkänna är en självuppgivelse, att förneka är en självhävdelse.

Processhandlingarna erkännande och förnekande kan således utföras utan att orden erkänna och förneka användes. Inte heller behöver orden medgiva och bestrida användas som tecken på medgivande och bestridande. Överhuvudtaget är de fyra processhandlingarna inte bundna vid användande av de facktermer med vilka de betecknas i rättegångsbalken. Som medgivande gäller naturligtvis svaret "ja" på en fråga av rättens ordförande, huruvida svaranden medgiver kärandens yrkande. Verbet medgiva kan ersättas av "gå med på" eller dylikt.

När en svarande eller en tilltalad har ett rättsbildat rättegångsbiträde eller rättegångsombud, är det emellertid lämpligt, att denne i tydlighetens intresse begagnar de juridiska facktermerna för ifrågavarande processhandlingar.

I processrättslitteraturen har begreppet medgivande i rättegång analyserats med växlande resultat. Därvid har man vanligtvis utgått från medgivandets egenskap av rättsfaktum, dvs. karakteriserat det med avseende på dess juridiska betydelse.

Det riktiga torde dock vara att utgå från den språkliga betydelsen av verbet medgiva, förutsatt att det inte förväxlas med erkänna. I vardagligt tal kan verbet medgiva användas i samma betydelse som verbet tillåta, låt vara att det förra verbet har en starkare bibetydelse av eftergift än det senare. Att tillåta någon ett intrång av något slag är ett löfte att inte förhindra intrånget. På samma sätt är ett medgivande till ett intrång ett löfte att tåla intrånget. Att medgiva kärandens yrkande i ett tvistemål är alltså detsamma som att lova att acceptera en dom, vari käromålet bifalles. Slutsatsen blir, att uttrycket "jag medgiver" såsom rättegångsterm är *ett moraliskt*

performativ. Detta motsäges inte av att uttrycket kan ha en rättsverkan i en rättegång.

Den svarande som bestrider kändens yrkande tillkännagiver därmed sin vägran att medgiva yrkandet.

4. De fyra termernas användning i rättegångsbalken

I rättegångsbalken (RB) förekommer de fyra termerna på åtskilliga ställen. Deras användning visar, att de med termerna betecknade processhandlingarna har olika rättsliga konsekvenser i *dispositiva tvistemål* och i *brottmål*. I lagtexten framhäves beträffande *de förra* orden *medgiva* och *bestrida* samt beträffande *de senare* orden *erkänna* och *förneka*. Skillnaden framgår bl. a. av två bestämmelser, den ena om huvudförhandling i tvistemål och den andra om förberedelse i mål vari enskilt åtal föres.

”Vid förhandlingen skall känden framställa sitt yrkande och svaranden ange, huruvida han medgiver eller bestrider det.” (RB 43:7.)

”Vid förberedelsen bör den tilltalade avge svaromål och ange, om han erkänner eller förnekar gärningen...” (RB 47:7 i lydelse av 1987).

På samma sätt som i den förra bestämmelsen användes termerna *medgiva* och *bestrida* i ett stadgande om förberedelse i tvistemål (RB 42:7).

Före en lagändring 1987 förekom termerna *erkänna* och *förneka* i en bestämmelse om huvudförhandling i brottmål vid allmänt åtal:

”Vid förhandlingen skall åklagaren framställa sitt yrkande och den tilltalade uppmanas att ange, huruvida han erkänner eller förnekar gärningen.” (RB 46:6.)

Efter lagändringen 1987 lyder motsvarande bestämmelse:

”Vid huvudförhandlingen skall åklagaren framställa sitt yrkande. Den tilltalade skall uppmanas att kort ange sin ståndpunkt och grunden för den.”

I den återgivna delen kan någon saklig ändring inte ha varit åsyftad. Den nya lydelsen i denna del torde vara ett utslag av lagspråkets närmande till sakprosan (märk ”ange” i stället för ”angiva”).

Att medgivande och bestridande har ställts i förgrunden beträffande tvistemål men inte beträffande brottmål beror på att *medgivande har en avgörande betydelse i dispositiva tvistemål men är i princip irrelevant i brottmål*.

Om svaranden i ett dispositivt tvistemål bestrider kändens yrkande, aktualiseras frågan, i vad mån han erkänner eller för-

nekar de omständigheter som kåranden har anfört till grund för sitt yrkande. Svaren på denna fråga inverkar i regel på målets utgång.

I brottmål är bestridanden av ansvarsyrkandet vanliga. Medgivanden torde vara mycket ovanliga. På grund av officialprincipen är bådaderna i princip irrelevanta i dessa mål. Den tilltalade behöver inte tillfrågas, huruvida han medgiver eller bestrider ansvarsyrkandet. (Jfr den i engelska brottmål obligatoriska frågan "Guilty or not guilty?" samt uttrycken "plead guilty" och "plead not guilty".)

I detta sammanhang är att märka, att medgivande i förening med erkännande har rättslig betydelse vid strafföreläggande och föreläggande av ordningsbot.

5. På vad utgör de fyra typerna av processhandlingar svar?

Det har förut framhållits, att uttrycken "jag erkänner" och "jag förnekar" är allmänna performativer, som blir överflödiga, om den efterföljande att-satsen ersättes av en överensstämmande påståendesats, samt att uttrycket "jag medgiver", som är ett moraliskt performativ, inte kan på detta sätt elimineras.

Med denna skillnad sammanhänger det, att *ett erkännande* och *ett förnekande* är svar på *ett påstående* samt att *ett medgivande* och dess motsats, *ett bestridande*, är svar på *ett yrkande*, en begäran.

Såväl de två förra som de två senare kan ersättas av svaret "ja" eller svaret "nej" på en fråga. Detta betyder, att dessa svarsord inte är entydiga utan kan ha både teoretisk och ateoretisk betydelse, allteftersom de är svar på teoretiska eller ateoretiska satser.

Att förstå beskaffenheten av de processhandlingar som föregår användandet av de fyra rättegångstermerna och på vilka dessa är reaktioner är väsentligt för förståendet av termernas funktion. Dessa processhandlingar tillhör rättegångens inledande skede.

I *twistemål* inledes rättegången genom en skriftlig ansökan till rätten om stämning (RB 42:1).

Nödvändiga beståndsdelar i en ansökan om stämning är dels ett bestämt yrkande (t. ex. att svaranden skall dömas till att betala ett visst penningbelopp till kåranden) dels en utförlig redogörelse för de omständigheter som åberopas till grund för yrkandet (t. ex. omständigheterna vid ett köp eller vid en skadebringande handling). (RB 42:2.)

Ett käromål skall alltså innehålla dels *ett yrkande*, en begäran till rätten om ett domslut av visst innehåll, dels *påståenden om fakta*, vilka åberopas till grund för yrkandet.

Yrkandet är en ateoretisk utsaga, ett slags imperativ, dock inte en befallning utan en anhållan, eftersom domstolen anses intaga en överordnad ställning i förhållande till parterna i målet.

Grunden för yrkandet är teoretiska utsagor, sanna eller osanna (helst sanna!) påståenden om sakförhållanden.

Ett enkelt exempel: I en stämningsansökan *yrkar* käranden, att svaranden skall dömas att till käranden betala ett visst penningbelopp jämte på visst sätt beräknad ränta. Som *grund* för yrkandet åberopar käranden ett med svarandens namn undertecknat skuldebrev, enligt vilket svaranden har utfäst sig att betala de yrkade beloppen och enligt vilket dessa är förfallna till betalning.

Om kärandens påståenden är riktiga och svaranden inte vill motsätta sig ett bifall till kärandens talan, kan han *medgiva* yrkandet eller *erkänna* riktigheten av påståendena. I det senare fallet fordras för ett bifall till käromålet, att de erkända fakta enligt gällande rätt skall leda till att käromålet bifalles.

Ett medgivande eller ett bestridande (eller delvis det ena och delvis det andra) hänför sig till yrkandet i stämningsansökningen.

Ett erkännande eller ett förnekande (eller delvis det ena och delvis det andra) hänför sig till de till grund för yrkandet åberopade omständigheterna.

Med medgivande eller bestridande reagerar alltså svaranden på ett yrkande, med erkännande eller förnekande reagerar han på ett eller flera påståenden.

Själva förhandlingen i ett tvistemål börjar som förberedelse till en huvudförhandling. "Utfärdas stämning, skall förberedelse i målet äga rum" (RB 42:6).

Vid förberedelsen samt, om målet går till huvudförhandling, även vid denna, skall svaranden tillfrågas av rätten, huruvida han medgiver eller bestrider kärandens yrkande (RB 42:7, 43:7).

Om svaranden medgiver kärandens yrkande i dess helhet, skall rätten som regel genast avkunna dom med bifall till yrkandet. Detta står inte i lagtexten men har ansetts vara självklart och är uttalat i lagmotiven. Svaranden kan ju efter medgivandet inte vänta sig annat än att käromålet bifalles. Om medgivandet göres redan under förberedelsen, har huvudförhandling blivit överflödigt och skall inte hållas. Kärandens yrkande och svarandens medgivande är tillräckliga som domskäl.

Ett partiellt medgivande medför naturligtvis, att kärandens yrkande provas endast i de icke medgivna delarna.

I vissa tvistemål kan svaranden göra ett slags villkorligt medgivande, som är *en kombination av bestridande och medgivande*. I ett mål om skadestånd eller om underhållsbidrag till make eller barn, för

att nämna ett par exempel, kan det hända, att svaranden bestrider stämningssyrkandet men förklarar sig villig att inom ramen för yrkandet betala ett visst penningbelopp till kändanden under förutsättning att rätten finner honom vara ersättnings- respektive underhållsskyldig. Det villkorliga medgivandet brukar formuleras så, att svaranden bestrider betalningsskyldighet men "*vitsordar*" ett visst belopp "*såsom i och för sig skäligt*". Om rätten finner svaranden vara betalningsskyldig, skall den på grund av det villkorliga medgivandet döma honom att betala högst det yrkade och minst det medgivna beloppet till kändanden.

Om svaranden helt eller delvis bestrider kändandens yrkande, blir det nödvändigt att fortsätta förhandlingen med bevisupptagning och tillfälle till plädering. Därvid skall svaranden naturligtvis först tillfrågas, i vad mån han erkänner eller förnekar de omständigheter som kändanden åberopar till grund för sitt yrkande.

Störst betydelse som bevis har erkännande i dispositiva tvistemål:

"Erkänner part i rättegången viss omständighet och är saken sådan, att förlikning därom är tillåten, skall vad parten erkänt gälla mot honom ..." (RB 35:3 st. 1). Ett erkänt faktum skall alltså här anses bevisat.

Om erkännande i övriga mål, dvs. indispositiva tvistemål och brottmål, stadgas följande:

"Är saken ej sådan som i första stycket sägs, pröve rätten med hänsyn till omständigheterna, vilken verkan parts erkännande må äga som bevis" (RB 35:3 st. 2).

Här gäller alltså grundsatsen om fri bevisprövning.

Svarandens erkännande av kändandens påståenden i ett dispositivt tvistemål kan — om påståendena har erforderlig rättslig relevans — få samma verkan som ett medgivande av stämningssyrkandet, dvs. resultera i ett bifall till käromålet, men domskälen blir då annorlunda och mera omfattande. De måste innehålla en redogörelse för vad som anses ha blivit utrett i målet.

Rättegången i *brottmål* inleds vid *allmänt åtal* genom att åklagaren gör skriftlig ansökan hos rätten om stämning eller enligt rättens uppdrag själv utfärdar stämning (RB 45:1).

Vid *enskilt åtal* skall målsäganden hos rätten göra skriftlig ansökan om stämning (RB 47:1).

I stämningsansökningen skall åklagaren respektive målsäganden bl. a. uppgiva "den brottsliga gärningen med angivande av tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som erfordras för dess kännetecknande, samt det eller de lagrum, som äro tillämpliga" (RB 45:4 och 16, 47:2).

Uppgifterna om gärningen brukar kallas *gärningsbeskrivning*. De skall utgöra *påståenden om sakförhållanden*. Beskrivningen skall vara en konkret beskrivning men kan göras kortfattad, om, såsom brukar vara fallet, en detaljerad beskrivning av gärningen finnes i protokoll över förundersökning. Den får inte innehålla värdeomdömen. Att beskriva gärningen med juridiska termer, såsom mord eller dråp, stöld, bedrägeri eller förskingring, är felaktigt.

Uppgiften om tillämpliga lagrum brukar utformas som ett *yrkande om ansvar* enligt dessa lagrum. En eller flera i straffbud utsatta brottsbenämningar kan här tillfogas, så att ansvar yrkas för en eller flera namngivna brottstyper. Exempel på brottsbenämningar i straffbud är de nyssnämnda termerna mord, dråp, stöld, bedrägeri och förskingring. Uppgifterna om lagrum tjänstgör dels som en självkontroll för åklagaren eller målsäganden dels som en preliminär anvisning till rätten, men denna skall oberoende därav döma enligt de lagrum som den själv finner vara tillämpliga, om åtalet helt eller delvis bifalles. "Ej vare rätten bunden av yrkande beträffande brottets rättsliga beteckning eller tillämpligt lagrum" (RB 30:3 p. 2). Jury i tryckfrihetsmål skall dock besvara rättens fråga, "om brott föreligger enligt den eller de bestämmelser som åklagaren eller målsäganden har funnit tillämpliga". (Lag 1991:1559 med föreskrifter på tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden 9:7.)

Gärningsbeskrivningen är däremot såtillvida bindande för rätten, att denna inte utan särskilt stöd av lag får döma över annat än det som täckes av gärningsbeskrivningen. "Dom må ej avse annan gärning än den, för vilken talan om ansvar i behörig ordning förts eller fråga om ansvar eljest enligt lag må av rätten upptagas" (RB 30:3 p. 1). Åklagaren eller målsäganden behöver inte och skall helst inte yrka ett domslut av ett preciserat innehåll. Hans yrkande kan och bör som regel inskränkas till en anhållan om att gärningen skall underkastas rättens prövning, varvid underförstås att rätten skall döma i enlighet med straffprocessuella och straffrättsliga regler. I praxis händer det dock, att en åklagare yrkar ett visst straff eller viss annan påföljd. Vid överklaganden torde detta inte vara ovanligt.

Också åklagares och målsägandes stämningsansökan skall alltså innehålla dels *ett yrkande* dels *påståenden om sakförhållanden*, men ordningsföljden mellan dem är omkastad.

Om den tilltalade svarar på *påståendena i gärningsbeskrivningen*, skall svaret vara *ett erkännande eller ett förnekande* (eller delvis det ena och delvis det andra).

Frågan om vad en gärningsbeskrivning skall och får innehålla och om vad som i stället har sin rätta plats i ansvarsyrkandet inrymmer flera delfrågor, som kommer att beröras i ett senare avsnitt. Av svaren på dessa frågor följer, vilka slags utsagor i brottmål som kan eller inte kan på ett meningsfullt sätt besvaras med erkännande eller förnekande.

I motsats till vad som gäller i dispositiva tvistemål är rätten i brottmål inte skyldig att tillfråga den tilltalade, huruvida han medgiver eller bestrider det mot honom framställda yrkandet. (Annorlunda i engelska brottmål, där domaren skall ställa frågan "Guilty or not guilty?" till den åtalade. Innebörden i denna fråga förefaller mycket oklar.) Den tilltalades första reaktion på åtalet är dock ofta känslobetingsad, så att han i stället för att erkänna eller förneka påståendena i gärningsbeskrivningen bestrider ansvar, emedan han anser sig inte ha begått något brott eller eljest hoppas kunna undgå påföljd.

Ett bestridande av ansvar kan vara betingat av att den tilltalade förnekar den påstådda gärningen. Om han gör detta, är det naturligt, att han samtidigt yrkar på att bli frikänd. Ett erkännande av den påstådda gärningen utesluter dock inte, att den tilltalade bestrider ansvarsyrkandet. Som skäl för att bestrida ansvar kan han göra gällande, att åklagaren har feltolkat ett åberopat lagrum och att den erkända gärningen inte är brottslig. Argumenteringen för detta tillhör den avslutande pläderingen i målet. Ett annat fall, där erkännande och bestridande kan förenas är, att den tilltalade gör en invändning genom att anföra ett s. k. motfaktum, t. ex. i ett mål om misshandel att han hade angripits av målsäganden och hade handlat i nödvärn.

I samband med ett erkännande medgiver den tilltalade i undantagsfall att åtalet bifalles. Ett medgivande i brottmål får dock inte i och för sig tagas till anledning för rätten att utan vidare döma i enlighet med medgivandet. Här gäller ju officialprincipen. Härtill kommer, att ett erkännande av en brottslig gärning inte alltid är tillräckligt som bevis. I brottmål skall ju rätten med hänsyn till omständigheterna pröva, vilken verkan parts erkännande må äga som bevis (RB 35:3 st. 2).

Det har förut sagts, att medgivande och bestridande i brottmål är i princip irrelevanta. I orden "i princip" ligger en reservation. Anledningen är, att dessa uttalanden visar, i vad mån den tilltalade är "botfärdig" eller inte. Hans attityd i detta avseende synes i fall av fällande dom vara ägnad att inverka vid straffmätning eller val av påföljd (inklusive påföljdseftergift). I brottsbalken (BrB) infördes 1988 ett kapitel om straffmätning och påföljdseftergift (29 kap.).

Kapitlet innehåller anvisningar för bestämmande av "straffvärdet" hos ett brott eller en flercadig brottslighet. Bl. a. stadgas, att rätten vid straffmätning skall utöver brottets straffvärde i skälighets omfattning beakta om den tilltalade frivilligt angett sig (BrB 29:5). Ett hänsynstagande till ett medgivande av straffansvar inför rätta kan grundas på att detsamma skall gälla, "om någon annan omständighet föreligger som påkallar att den tilltalade får ett lägre straff än brottets straffvärde motiverar" (samma lagrum).

6. Erkännande och medgivande vid strafföreläggande och föreläggande av ordningsbot

Den stora massan av smärre förseelser beivras inte genom åtal inför domstol utan genom *strafföreläggande* eller *föreläggande av ordningsbot* (RB 48 kap.). Som svar på dessa får såväl erkännande som medgivande större betydelse än vid rättegång i brottmål.

Om den misstänkte "godkänner" ett strafföreläggande eller ett föreläggande av ordningsbot, gäller föreläggandet som dom vilken har vunnit laga kraft (RB 48:3).

Föreläggandet "godkännes" genom att den misstänkte under-tecknar och tillställer vederbörlig mottagare förklaring, att han erkänner gärningen och godtager (ursprungligen stod det "underkastar sig") det straff (och den särskilda rättsverkan) som har upptagits i föreläggandet. (RB 48:9, 17.)

Ett medgivande får alltså vid de båda slagen av föreläggande samma slags verkan som i dispositiva tvistemål, dock endast om det är *förenat med ett erkännande*. Genom erkännandet instämmer den misstänkte i åklagarens/polismannens gärningsbeskrivning, och genom medgivandet lovar han att acceptera den föreslagna påföljden. Erkännandet är ett allmänt performativ, som är likvärdigt med *ett påstående*, "godtagandet" (= medgivandet) är *ett moraliskt performativ*. Tillsammans bildar de rättsfaktum för den rättsregeln att det godkända föreläggandet gäller som lagakraftägande dom.

7. "Erkännande" av faderskap²

Faderskapet till ett barn kan enligt föräldrabalken (FB) antingen följa av någon lagregel i denna balk eller fastställas genom en förklaring. Fastställande sker antingen genom att en man i viss ordning "erkänner" faderskapet till barnet eller att han genom rättegång förklaras vara fader till barnet.

I ett mål om faderskap är förlikning inte tillåten. Det allmänna intresset av att man kommer sanningen så nära som möjligt, dvs.

² Framställningen i detta avsnitt hänför sig till äldre lag. Genom lagändring 1990 nr 1526 har termen "erkännande" i föräldrabalken bytts ut mot "bekräftelse".

får juridiska faderskap att i så många fall som möjligt överensstämma med biologiska, har gjort, att officialprincipen tillämpas i faderskapsmål liksom i brottmål.

Det kan tyckas, som om en man kunde "erkänna" sig vara fader till ett visst barn. Ett påstående om biologiskt faderskap är ju ett påstående om ett faktum, nämligen om ett händelseförlopp i förfluten tid. Motivet för en mans erkännande av ett faderskap är väl också oftast, att han tror sig vara biologisk fader till barnet.

Ordet erkännande i föräldrabalkens bestämmelser om faderskap överensstämmer dock inte med brukandet av ordet erkänna i rättegångsbalken.

Genom att en man i den i föräldrabalken föreskrivna ordningen erkänner sig vara fader till ett visst barn gör han en utfästelse. Erkännandet är här en ateoretisk utsaga. Mannen åtager sig de rättsliga konsekvenserna av att *i juridisk mening* vara fader till barnet. Det kan sägas, att han genom den föreskrivna proceduren vid "erkännande" av faderskap blir i juridisk mening fader till barnet. Därigenom blir barnet i juridisk mening barn — son eller dotter — till mannen. Det som skapas genom "erkännandet" är en rättslig relation mellan mannen och barnet. Därigenom skapas också rättsliga relationer mellan barnet och mannens släktingar. Mannens fader blir barnets farfader osv. Om barnet får avkomlingar, blir dessa också i juridisk mening avkomlingar till mannen och hans ascender. Alla dessa rättsliga relationer skall beaktas bl. a. vid tillämpningen av ärvdabalkens bestämmelser om arvsrätt.

"Erkännandet" av faderskap är *en sammansatt kvalifikationsakt*, eftersom det kräver medverkan av andra än mannen. Det får samma betydelse som en lagakraftägande dom, i vilken mannen har förklarats vara fader till barnet. Även domen är en kvalifikationsakt. Den är inte ett påstående om biologiskt faderskap, ehuru den oftast tolkas så av lekmän. Ett absolut ovedersägligt sådant påstående är sällan möjligt.

Det hade således varit riktigare att kalla "erkännande" av faderskap för *ett slags medgivande*. Ordet åtagande passar kanske bättre men är i sak detsamma, ett löfte, ett moraliskt performativ.

I ett mål om faderskap kan erkännande av fakta givetvis förekomma. Grunden för stämningssyrkandet är ju vanligtvis ett påstående, att svaranden har haft samlag med barnets moder vid sådan tid att ett biologiskt faderskap inte kan med visshet uteslutas. Erkännande och förnekande av sådant samlag är vanliga processhandlingar i mål om fastställande av faderskap och är av stor betydelse i bevishänseende. Ett medgivande av kändens yrkande om en faderskapsförklaring är visserligen möjligt men saknar annan

betydelse i målet än som ett indicium på förekomsten av samlag med modern under tid då barnet kan ha avlats.

Att ett erkännande av faderskap och ett fastställande av faderskap genom dom inte har karaktär av ett påstående om ett sakförhållande framgår av föräldrabalken 1 kap. 4 §: ”Visas senare att den som har lämnat erkännande ej är fader till barnet, skall rätten förklara att erkännandet saknar verkan mot honom.” Erkännandet skall alltså i detta fall ogiltigförklaras, vilket visar, att det inte är ett påstående, inte någon teoretisk sats. Ett påstående kan vederläggas som sanningslöst men kan inte förklaras ogiltigt av en domstol.

Tydligt är ordet fader i lagtext tvetydigt och betecknar än biologiskt och än juridiskt faderskap.

8. Om brottsbeskrivning och ansvarsyrkande i brottmål

Rättegången i brottmål kallas också straffprocess till skillnad från civilprocess, och reglerna om detta slags rättegång kallas straffprocessrätt. Dessa regler handlar om förfarandet vid tillämpning av straffrätten. Utan straffrätt skulle de hänga i luften.

Mellan de juridiska termerna brott och straff råder ett logiskt samband. De regler, som säger vad som är brott i juridisk mening, är av tradition avfattade inte som regler om brott utan som straffbud, i vilka straff stadgas för den som handlar eller underlåter att handla på sätt och under omständigheter som är beskrivna i straffbuden. Ordet brott brukar inte vara nämnt i ett straffbud.

Rättsvetenskapen har gjort många försök att definiera begreppen brott och straff men med ringa framgång. Orsaken är, att dessa begrepp inte kan definieras enligt logikens regler om begreppsdefinitioner. Att säga vad som enligt sakens natur är brott och därmed förtjänt av straff har visat sig vara en olöslig uppgift. Man nödgas acceptera, att brott och straff är tänkta egenskaper, rättsliga kvaliteter, som av en rättsordning åsättes vissa slags mänskliga beteenden respektive vissa slags ingrepp mot människor.

I frågan om vad en gärningsbeskrivning i ett brottmål skall och får innehålla är begreppet brott av betydelse. Det som skall beskrivas är ju en brottslig gärning, ett brott i konkret bemärkelse.

Att ett konkret handlande eller en konkret underlåtenhet är ett brott betyder ingenting annat än att det finns en rättsregel, enligt vilken handlandet eller underlåtenheten är ett brott, dvs. har den rättsliga kvaliteten brott. Denna rättsregel är en kvalifikationsregel. Den innehåller vissa kännetecken, rekvirit, som skall finnas hos det konkreta beteendet, om detta skall vara ett brott av det slag som säges i regeln. Dessa kännetecken bildar tillsammans brottet i abstrakt mening, brottstypen. De utgör en *brottsbeskrivning*.

Enligt ett straffbud — i förening med skrivna och oskrivna regler i "straffrättens allmänna del" — är en gärningstyp i många fall inte bara ett brott utan ett brott med eget namn, såsom stöld eller bedrägeri. Även dessa namn är namn på tänkta egenskaper, rättsliga kvaliteter.

Vad som är brott enligt ett visst straffbud är inte bara en kunskapsfråga utan ytterst en värderingsfråga. En gärning, som motsvarar en brottsbeskrivning i ett straffbud, kan vara typisk, så att den tveklöst hänföres under straffbudet, men den kan vara atypisk genom att särskilda omständigheter gör, att den inte låter sig värderas som socialt skadlig utan i stället ter sig socialt nyttig eller åtminstone indifferent. Det vore då orimligt att anse den vara brottslig enligt det formellt tillämpliga straffbudet. Om ett uppsåtligt tillfogande av kroppsskada hos någon annan sker i försvar mot ett påbörjat livsfarligt angrepp, värderas det inte på samma sätt som en oprovocerad misshandel. Ett straffbud måste alltid läsas med reservation för att det inte kan tillämpas på alla handlingssätt som uppfyller lagens brottsrekvisit.

Gränsdragningen omkring ett visst brottsbegrepp kan aldrig bli helt skarp. Svårigheterna att språkligt ringa in vad man vill hänföra till en viss brottstyp och på samma gång utesluta andra beteenden har i många fall föranlett lagskrivarna att i en brottsbeskrivning använda ord som inte är enbart deskriptiva utan också uttrycker en värdering. Något brottsrekvisit är då formulerat som ett *normativt rekvisit*. Ett klart sådant är "skymfligt beteende" i brottsbalkens stadgande om förolämpning (BrB 5:3).

9. Vad kan vara föremål för erkännande i brottmål?

Till följd av officialprincipen i brottmål får skillnaden mellan erkännande och medgivande större betydelse i dessa mål än i dispositiva tvistemål. Skillnaden bör uppmärksammas desto mer, som det lätt sker en sammanblandning av dessa processhandlingar. I en åklagares gärningsbeskrivning kan en liknande sammanblandning av påstående och yrkande äga rum.

Antag, att någon olovligen har rubbat annans besittning till egendom och åtalas därför med yrkande om ansvar för grovt egenmäktigt förfarande. Antag vidare, att den tilltalade "erkänner", att han har gjort sig skyldig till egenmäktigt förfarande, dock ej grovt sådant. Ett sådant "erkännande" hänför sig inte till åklagarens gärningsbeskrivning utan till hans ansvarsyrkande, och det är inte bindande för domstolen. Erkännande skall ju vara ett bejakande av påståenden om vad den tilltalade faktiskt har gjort och om omständigheterna därvid. Huruvida en erkänd gärning är

brottslig som egenmäktigt förfarande och som grovt sådant tillkommer det domstolen ensam att avgöra. Skulle den tilltalade "erkänna" grovt egenmäktigt förfarande är detta inte något hinder för att döma honom för "enkelt" egenmäktigt förfarande och i och för sig inte heller något hinder för frikännande dom.

Termer som ringa brott och grovt brott är uttryck för en *värdering* av en gärnings socialskadlighet. Gärningsmannens egen värdering av hans gärning som ringa eller grovt brott är utan betydelse för skuldfrågan i ett brottmål. *Erkännande i brottmål kan inte avse värderingsfrågor.*

I ett mål, vari ansvar yrkas för mord, kan den tilltalade erkänna, att han på visst sätt har berövat en annan människa livet i avsikt att göra detta. Påståenden härom tillhör med rätta gärningsbeskrivningen. Gärningens rubricering som mord eller dråp, dess subsumtion under brottsbalken 3:1 respektive 3:2, är en värderingsfråga, i vilken parternas omdömen är irrelevanta vid målets avgörande. Den hör till ansvarsyrkandet.

Vad som nu har sagts om erkännande gäller följdriktigt också om förnekande. Ett förnekande i ett mål om ansvar för bedrägeri bör inte formuleras som ett förnekande av bedrägeri men kan t. ex. vara ett förnekande av att den tilltalade har lämnat påstådda oriktiga uppgifter till målsäganden.

En gärningsbeskrivning skall i princip innehålla uppgift även om gärningens psykiska sida. Om det är av betydelse för en handlings brottslighet att den tilltalade har handlat i viss avsikt eller med vetskap om en viss omständighet, tillhör en uppgift härom gärningsbeskrivningen. Om den som har orsakat en kropps- eller egendomsskada därvid har haft en föreställning om en fara för skadans inträffande, gäller detsamma, likaså, om den som har köpt tjuvgods därvid har hyst en misstanke om att godset hade fränhänts någon annan genom brott. Alla dessa omständigheter på en gärnings subjektiva sida är möjliga föremål för erkännande.

Det har redan påpekats att en viss avsikt, ett *direkt uppsåt*, kan ingå i en gärningsbeskrivning. Även ett s. k. *indirekt uppsåt*, föreställningen om en viss effekt såsom icke åsyftad men nödvändigt förbunden med en åsyftad effekt, kan göra detta. Detsamma gäller om en föreställning om en sådan fara för en viss effekt att gärningen bedömes som medvetet oaktsam.

Till den subjektiva sidan av en gärningsbeskrivning kan också hänföras föreställningar om förhandenvaron av sådana omständigheter vid gärningen som motsvarar ett brottsrekvisit. Vetskap eller misstanke om en sådan omständighet, t. ex. att köpta föremål är

tjuvgods, kan gälla som ett psykiskt faktum som kan vara föremål för erkännande eller förnekande.

Ett erkännande kan däremot inte läggas till grund för ett antagande, att en tilltalad har handlat med s. k. eventuellt uppsåt. Ett sådant uppsåt säges föreligga, om någon har handlat medvetet oaktsamt och skulle ha handlat likadant, om han hade haft ett faktiskt uppsåt. Att avgöra det berättigade i en sådan hypotes är domstolens sak.

Vid brott av oaktsamhet är det vanligtvis tillräckligt, att gärningsmannen har handlat i omedveten oaktsamhet. Han behöver alltså inte ha handlat med en föreställning om en viss risk såsom förenad med handlandet. Om han inte har gjort detta, är handlandet från hans egen synpunkt ofarligt, och effekten på sin höjd en olyckshändelse. Behovet av att påverka människor till försiktighet i handel ochandel ligger bakom det juridiska begreppet omedveten oaktsamhet. Detta negativa omdöme om ett handlande kan följa vid en jämförelse med hur en tänkt normalmänniska skulle ha handlat i samma situation. Begreppet oaktsamhet är ett omfattande kapitel såväl i skadeståndsrätten som i straffrätten och kan inte behandlas närmare här.

Vanliga mål, där ansvar yrkas för oaktsamhetsbrott, är mål om vårdslöshet i trafik. Den som har färdats på väg skall dömas för detta slags brott, om han på visst sätt har brustit i omsorg och varsamhet och hans oaktsamhet inte är ringa.

Vid åtal för vårdslöshet i trafik skall gärningsbeskrivningen bestå av konkreta påståenden om hur den tilltalade har färdats vid avsett tillfälle. Sådana påståenden är, att en bilförare har hållit en viss hastighet, att bilen befann sig på fel sida av vägbanan, att den befann sig i en kurva med till visst avstånd begränsad sikt eller att fordonet saknade belysning. Gärningsbeskrivningen skall inte innehålla värderingsord som vårdslös eller oaktsam.

Det är påståenden av detta slag, om vilkas riktighet den tilltalade skall tillfrågas i början av huvudförhandlingen.

Erfarenhetsmässigt vållar det stora svårigheter att i mål om oaktsamhetsbrott få adekvata svar på frågan, huruvida den tilltalade erkänner eller förnekar gärningen. Om den tilltalade inte anser sig brottslig, är det naturligt, att han från början vill säga detta och varför han anser sig oskyldig. ”Exempelvis är det i mål om ovarsam bilkörning nästan alltid svårt att skilja gärningen från förseelsen, svårt att få en tilltalad att säga om han kört som åklagaren uppgivit i stället för att yttra sig om den påstådda vårdslösheten.” (Joel Laurin i *Brottets beivrande*, 1952, s. 197.)